

AZERBAYCAN SERBEST ŞİİRİ VE ŞAİRLERİ ÜZERİNDE NÂZIM HİKMET ETKİSİ

INFLUENCE OF NAZIM HIKMET ON THE AZERBAIJANI FREE VERSE AND POETS

Ramil AHMADOV*

Öz

1928 yılında Nâzım Hikmet'in Bakü'de yayımlanan *Güneşi İçenlerin Türküsü* adlı ilk şiir kitabı, Azerbaycan edebiyatında büyük yankı uyandırmıştır. Bu kitapla Azerbaycan şairleri toplu halde farklı şiir formu ile ilk defa karşılaşmışlardır. Ali Nâzım, Süleyman Rüstem, Ekrem Cafer, Mikail Refili gibi şair ve eleştirmenler bu kitap üzerine denemeler yazmıştır.

Azerbaycan edebiyatında 1927-1928'lere kadar çeşitli dergi ve gazetelerde serbest şiir örnekleriyle karşılaşılsa da, bunlar tam anlamıyla serbest şiir tanımına uygun gelmemektedir. Nâzım Hikmet'in "Şair olabilirdin, profesör oldun" dediği Mikail Refili, bir yazısında *Maarif ve Medeniyet* dergisinde yayımlanan üç dört serbest şiir örneğinde Nâzım Hikmet etkisi olduğunun altını çizer. Nâzım Hikmet, Azerbaycan şairlerini şiirleri ve hayatı ile en çok etkileyen ediplerden biridir. Hem sağlığında, hem de ölümünün ardından Ali Nâzım, Mikail Refili, Semed Vurgun, Süleyman Rüstem, Memmed Rahim, Medine Gülgün, Bahtiyar Vahapzade, Neriman Hasanazade gibi 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinin önde gelen isimleri Nâzım Hikmet'e şiirler adanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle 1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan edebiyatında Nâzım Hikmet'in etkisiyle kaleme alınan serbest şiirlerin yazılış süreci işlenecektir. Ardından Azerbaycan şairlerinin 1950'lerde ve ölümünden sonra Nâzım Hikmet'e adadıkları şiirler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Şiiri, Nâzım Hikmet, serbest şiir

Abstract

Güneşi İçenlerin Türküsü (The Ballad of Those Who Drinks the Sun), which is Nazım Hikmet's poetry book first times published in Baku in 1928, had great influenced in the Azerbaijani literature. Azerbaijani poets first time encountered collectively different poetry form with this book. Poets and critics, such as Ali Nazım, Süleyman Rüstem, Ekrem Cafer, Mikail Refili wrote various essays for this book.

Even though there are examples of free verse in Azerbaijani literature, in various magazine and newspapers until 1927-1928, these examples are not suitable literally for definition of free verse. Mikail Refili, who Nazım Hikmet's said "You could be a poet, you became professor", in an article emphasizes that three-four examples of free verses published in the journal of *Maarif ve Medeniyet* having Nazım Hikmet's influence. Nazım Hikmet is a litterateur who has the most influence on the Azerbaijani poets with his poems and life. Both during his life and after his death to the Nazım Hikmet dedicated poems by Azerbaijani

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, ramilehmed.10@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5881-0776

poets, which is the 20th century's pioneer in Azerbaijani literature, such as Ali Nazım, Mikail Refili, Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Memmed Rahim, Madinah Gülgün, Bahtiyar Vahapzade, Neriman Hasanzade.

In this study, primarily, in the 1920 and 1930s the process of writing of free verses written by Nazım Hikmet's influence in Azerbaijani literature will be studied. After that, the poems written in 1950's and after Nazım Hikmet's death will examine.

Keywords: Azerbaijan Poetry, Nazım Hikmet, free verse

Giriş

Nâzım Hikmet ve arkadaşı Vâlâ Nureddin, Sovyetler Birliği'ni tanımak ve orada eğitim almak üzere yola çıktıklarında Trabzon – Tiflis – Bakü'den sonra Moskova'ya gider. İlk defa 1921'de Azerbaycan'a giden genç Nâzım Hikmet, o sırada şair olarak tanınmamaktadır. Azerbaycan basınında yayımladığı ilk şiiri, 1917 Ekim Devrimi'nin beşinci yıldönümü nedeniyle yazdığı "İnkılabın Beşinci Senesi"dir. Bu şiir, 1922'de *Kızıl Şark* dergisinde, ikinci şiiri "Altıncı Ekim", 1923 yılında *Mecmua*'da yayınlanmıştır.¹ 1923-1924 yıllarında Nâzım Hikmet'in "2000 Senesinin Sanatkârlarına", "Sosyalist Şûra Cumhuriyetleri İttifakı", "Veda" gibi şiirleri yayımlansa da bir şair olarak Azerbaycan'da büyük ilgi toplaması, 1927-1928'lerde mümkün olmuştur. Aslan Kavlak, *Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam* adlı eserinde 1927 yılını özellikle vurgular ve bu yılın Azerbaycan'da, adeta "Nâzım Hikmet Yılı" olduğunu ifade eder.² O yıllarda 10.000 nüsha basılan Azerbaycan'ın en önemli kültür sanat dergisi *Maarif ve Medeniyet*'te³, Mikail Refili'nin (1905-1958) desteğiyle Nâzım Hikmet'in arka arkaya onlarca şiiri yayımlanmıştır. Daha sonra derginin yöneticisi şair Süleyman Rüstem (1906-1989), Nâzım'ın şiirlerinin ve kitabının yayımlanmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.

Süleyman Rüstem'in daveti ile 1927'de yeniden Bakü'ye giden Nâzım Hikmet, edebiyat çevreleri tarafından büyük bir coşku ile karşılanır. 1927 senesinin sonunda yayımlanması planlanan ilk şiir kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü*, 1928 yılının Nisan ayında basılmıştır. 32 şiirden oluşan ve 3.000 nüsha basılan bu kitabın editörü Süleyman Rüstem'dir. Kitap Azerbaycan edebiyatında büyük yankı uyandırmış, aynı yıl Nâzım Hikmet'in "Arpa Çayının İki Yanı" isimli şiiri *Beşinci İl*⁴ okul kitabına girmiştir.

1 Azər Abdulla, *20'li illərdə Ədəbiyyatımız və Nâzım Hikmət*, Ədəbiyyat və İncəsənət, Bakı 1981, s. 38.

2 Aslan Kavlak, *Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

3 Yayın hayatına Ocak 1923'te başlayan derginin bazı yıllarda yayımlanması kesintiye uğramış, bazı dönemlerde ismi değişmiştir. 1923-1927'de *Maarif ve Medeniyet*, 1928-1936'da *İnkılap ve Medeniyet*, 1938'de *Revolüsiya ve Kultura*, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na katıldığı yıllarda *Vatan Uğrunda* (1941-1946), 1953'ten itibaren ise *Azerbaycan* adıyla yayımlanan dergi, 1990'ların başlarında ekonomik kriz nedeniyle kapanmıştır. 1996 senesinde yayın hayatına başlayan dergi, kesintisiz olarak ayda bir defa yayımlanmaktadır.

4 Azerice *il* kelimesi "yıl, sene" anlamına gelir.

1. Azerbaycan Serbest Şiirinde Nâzım Hikmet Etkisi

Güneşi İçenlerin Türküsü ile Azerbaycanlı şairler, ilk defa toplu halde farklı şiir biçimiyle karşılaşmışlar. Burada bütün Azerbaycanlı şairlerin Rusça bildiği ve serbest şiirle ilk defa Rus edebiyatında karşılaştıkları ileri sürülebilir. Ancak iyi derecede Rusça bilen, zaman zaman çeviriler yapan Azerbaycanlı şairlerde Rus serbest şiirinin etkisi, neredeyse hiç olmamıştır. Konu dışına çıkmamak amacıyla bu çalışmada Nâzım Hikmet ve Rus şairlerinin serbest şiirleri arasında ne gibi temel farklar olduğu üzerinde durulmayacaktır. Ayrıca Nâzım Hikmet'in Mayakovskiy'den etkilenip etkilenmediği hususunda birçok makale ve deneme yazılmıştır. Azerbaycan'da yapılan araştırmaların ekseriyetinde, 1920'lerde Nâzım Hikmet'in Rusça dil bilgisinin yeterli düzeyde olmayışı referans gösterilerek böyle bir etkinin söz konusu edilemeyeceği belirtilmiştir.⁵ Konudan uzaklaşmadan vurgulamak gerekir ki, Azerbaycan edebiyatında Nâzım Hikmet'in şiirlerinin bu kadar etkili olmasının en önemli sebebi, Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki yakınlıktır. 1920-1930'lu yıllarda yazılan şiirler incelediğinde şairlerin bazı Türkçe sözcük ve ifadeleri kullandığını, çoğu zaman hem Türkiye Türkçesine hem de Azerbaycan Türkçesine uymayan biçimde yazdıklarını görmek mümkündür.

Güneşi İçenlerin Türküsü üzerine ilk eleştiri yazan Ali Nâzım (1906-1941), "Güneşi İçeriz... Güneşleniriz" adlı makalesinde Nâzım Hikmet'in şiirlerinin yeni edebiyata öncülük ettiğini vurgular: "Ateşli şiirlerini Maarif ve Medeniyet sayfalarından yağıdırarak eski edebiyatı moda olmaktan çıkardı ve yeni edebiyatın başında durdu."⁶

Makaleye bakıldığında Ali Nâzım'ın Türk edebiyatını ve Nâzım Hikmet'in şiirini çok iyi bildiği görülmektedir. Kaleme aldığı yazıda Nâzım Hikmet'le dönemin diğer Türk şairlerini kıyaslayarak onların şiir estetiğini açıklar:

Hece ölçüsünü Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz gibi şairler daha da incelttiler, güzelleştirdiler. Ancak bu, ince sestene başka bir şey vermedi. Hece ölçüsü yalnız bir musiki aleti oldu. (...) Büyük aruz şairi, filozof şair Abdülhak Hamit, ondan önce Celal Sahir ve Tahsin Nahit de aruz ölçülü serbest nazım yazmışlardı. Genç şairlerden Enis Behiç de Macar şiiri ile karşılaştıktan sonra yeni biçim arayışlarına devam etti. Böyle bir zamanda Nâzım Hikmet büyük bir devrimle ortaya çıktı.⁷

Dönemin önemli eleştirmenlerinden Ekrem Cafer (1905-1991), Azerbaycan'da serbest şiirin Nâzım Hikmet'in etkisiyle yayıldığı fikrini ilk ileri sürenlerdendir.⁸ Azerbaycan edebiyatında 1927-1928 yıllarına kadar çeşitli dergi ve gazetelerde Ali Nâzım'ın "Şimalden Cenuba", Mikail Refili'nin "Dünya Aydınlanırken", Ali Hüseyinzade'nin "26'lar Destanı" gibi şiirleriyle karşılaşılsa

5 Detaylı bilgi için bk. Aqşin Babayev, *Nâzım Hikmet Qalaktikası*, Elm və Təhsil, Bakı 2016, s. 140; Anar, *Kerem Gibi*, Bengü Yayınları, Ankara 2009, s. 70.

6 Ali Nâzım, "Güneşi İçeriz... Güneşleniriz", *İnqilab ve Mədəniyyət*, 6, (1928), s. 12.

7 Agm., s. 13.

8 Aqşin Babayev, *Nazim Hikmet Qalaktikası*, s. 129.

da, bunlar tam anlamıyla serbest şiir tanımına uygun gelmemektedir. Nâzım Hikmet'in "Şair olabilirdin, profesör oldun"⁹ dediği Mikail Refili, bir yazısında serbest şiirin simasının ilk olarak Nâzım Hikmet'in yaratıcılığında kendi ifadesini bulduğunu, yukarıda ismi geçen üç şairden ikisinin (Ali Nâzım ve Mikail Refili), şiirlerini Nâzım Hikmet'in etkisi altında oluşturduğunu vurgular.¹⁰ Ali Nâzım'ın, Azerbaycan edebiyatında serbest şiirin ilk örneklerinden sayılan "Karadeniz'i Geçerken" başlıklı şiirini Nâzım Hikmet'e adanmış olması da kayda değer bir örnektir:

Deniz kara, gece kara, gün kara

Yakın, uzak

Yüksek, alçak

Kara, kara... kapkara

Güvertede benim ancak

Yalnız

Bir bakınız

Bu kaynayan denize!¹¹

Maarif ve Medeniyet dergisinin 9. sayısında yayımlanan bu şiiri Ali Nâzım, Leningrad Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde öğrenciyken, 1927 yılında araştırma bursu kazanarak gittiği İstanbul'da yazmıştır. Beş bölümden oluşan bu uzun şiirde Nâzım Hikmet etkisi açık şekilde görülmektedir. Bu etki üzerine Mustafa Guliyev (1893-1938), 1928 yılında "Yeniyetmeler" başlıklı bir makale yazmıştır. Bazı genç yazarların Nâzım Hikmet'i taklit etmesini eleştiren Guliyev, Ali Nâzım'dan "Nâzım Hikmet'i taklit eden genç şairlerimizden Ali Nâzım"¹² diye bahseder. Diğer yandan Ali Nâzım da, Nâzım Hikmet'i taklit eden şairler üzerine bir deneme yazar. 1928 yılında kaleme aldığı "Proleter Edebiyatında İçerik ve Biçime Dair" başlıklı yazısında Azerbaycan edebiyatında yazılan serbest şiirleri inceler ve Nâzım Hikmet'i taklit eden şairlerden bahsederken bu taklidin ortaya çıkardığı dil sorununun altını çizer:

Dilde çok kötü bir yapaylık göze çarpıyor. Örneğin Süleyman Rüstem'de edebi dil daha ziyade Azerbaycanlıdır ve ona gösterilen talebe cevap verebilir. Lakin dil meselesinde o da kararsız bir durumdadır. Bazen o da 'Bir Mayıs' şiirinde olduğu gibi dilini yapaylaştırır (Bu şiirini açıktan açığa Nâzım Hikmet'in etkisi altında yazmıştır)... Dildeki yapaylık ve kabalık hepsinden çok Mikail Refili'de göze çarpıyor. O ne tam bir Azerbaycanlı, ne de tam bir İstanbullu gibi yazıyor.¹³

Ali Nâzım, "Proleter Edebiyatında İçerik ve Biçime Dair" başlıklı yazısında Azerbaycan'da yayımlanan tüm şiirleri incelemiş ve serbest nazmın en iyi örneklerini Nâzım Hikmet'in verdiği sonucuna varmıştır. Ayrıca bir yandan aruz ölçüsünü yaşatmaya çalışıp öte yandan hece ile yazan şairlerin de, Nâzım Hikmet'in etkisiyle serbest şiire ilgi gösterdiklerini saptamıştır. Ali Nâzım'a

9 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler*, 21. bs., Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 170.

10 Ağşın Babayev, *Nâzım ve Azerbaycan*, Zeus Kitabevi, İzmir 2012, s. 92-93.

11 Anar, *Kerem Gibi*, s. 296.

12 Mustafa Guliyev, "Yeniyetmeler", *İnqilab və Mədəniyyət*, 9, (1928), s. 23.

13 Ali Nâzım, "Proleter Edebiyatında İçerik ve Biçime Dair", *İnqilab və Mədəniyyət*, 8, (1928), s. 30.

göre, serbest şiir yazar şairler kendilerine üstat olarak Nâzım Hikmet'i seçmeli, ondan öğrenmeli, onun şiirlerindeki esas prensiplerden yola çıkarak yeni şiirin temelini ortaya koymalıdır.¹⁴

Mikail Refili, yukarıda belirtildiği üzere, Azerbaycan edebiyatında serbest şiirin ilk örneklerini veren üç şairden biridir. Refili, Nâzım Hikmet'in şiirini tanımadan önce birkaç serbest şiir yazmış, ancak sonraki şiirlerini yazarken büyük ölçüde Nâzım Hikmet'ten etkilenmiştir. Refili, Nâzım Hikmet'in açtığı yolda ilerleyen bir başka şair Ali Nâzım tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Şunu vurgulamak gerek ki, eleştirilen nokta, Refili'nin Nâzım Hikmet'i taklit etmesi değil, şiirlerinde onunkilerdeki gibi dâhilî dinamiğin, ritmin ve ahengin bulunmamasıdır. Ona göre, Refili sadece satırları kırarak, alt alta yazılmış, serbest şiir görüntüsü verilmiş nesir yazar.¹⁵ Ali Nâzım, Refili'nin adını anmadan onu kapalı bir şekilde eleştirir.

Refili'nin şiirleri incelendiğinde, Ali Nâzım'ın tam olarak neyi kastettiği açığa çıkacaktır. Öncelikle Azerbaycan edebiyatında Nâzım Hikmet'e ithaf edilen – “Heraklit” şairi Nâzım Hikmet'e ithaf – ikinci şiir olarak bilinen “Kızıl Turnalar”ın ilk dizelerine bakalım:

Gəldim

Uzaq, sıcaq bir eldən,

Sıcaq cənub elindən

Uzaq, soyuq şimala...¹⁶

Bu şiirde altı çizilen “sıcaq” kelimesi Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ayrıca şairin doğru yazılışı “sıcak” olan sözcüğü “sıcaq” şeklinde kullandığı görülmektedir.

Mikail Refili'nin arşivinden çıkan bir deftere bakıldığında, “Akşam” şiirinin üzerinde Nâzım Hikmet'in düzelteleri olduğu görülür.¹⁷ 1928'de Moskova'da yazılan ve Belçikalı şair Emile Verhaeren'den (1855-1916) bir dizeyle başlayan “Akşam” şiiri, birçok Türkçe kelime ve ifade içermektedir. Bunların Nâzım Hikmet'in şiirinden esinlenerek yazıldığı açıktır:

Oturmuş yorğun və sarı bir axşam çarpayımın başında,

Dinlət – xəfif yel əsməsinə gizli-gizli gülən durğun

sular kibi qəlbimin döyünməsinə.

Dostlar etmiş qəlbimdən baxan sərzenişi gözlərə vida,

Dinlərim bir gecəlik sevgilim olan çocuk gərdanlı

bir kadın kibi saçlarını oxşayan

bu axşamın duyumlu nəğməsinə...

Mən onu dinlərəm,

O məni dinlər...

Qəlbimin səsi, axşamın nəğməsi dolaşır sərxoş

ayaqları kibi bir-birinə

14 Agm., s. 32

15 Agm., s. 32.

16 Mikayıl Rəfil, *Sənən Təbəssüm Ölən Bir Ulduzdur*, Azərənəşr, Bakı 1997, s. 9.

17 Nazif ələkbərli, *Mikayıl Rəfil*, Qartal, Bakı 1998, s. 65.

Bir bit kibi qaçır yasdığımdan ruhumun
 qoxumuş cənazəsi,
Mazinin qəlbimdə dəlinmiş məzarından bir ölü
 rüzgâr əsir...
 Xatırlaram belə bir axşam xülyalarım küçələrin
 daşlarında parçalandı,
 Qanadlarımın tükləri bir quruluşuq kibritə yandı...
 Xülyalarım küçələrin daşlarında parçalandı
 Qanadlarım bir quruluşuq kibritə yandı...
 Duymadı kimsə qəlbimin divarsız buzxanalarında gözən qədərini
 Qarlı rüzgâr əydi ömrün şumal sərvini...
 Belə bir axşam...
 Bəlkə bir axşam bir sərv yenə ucaldı,
 Çiyindənən cındır kibi sallanan rüzgârlardan öc aldı...
 Elə bir axşam... bölünməzdim belə yarı,
 İlk sevgimin bəyaz cənazəsini gətirsələr
 diz çöküb hörmətlə öpərdim o əziz çürümüş dodaqları...¹⁸

Şiirde ilk dikkati çeken kelime *kibi*'dir. Ne Azərbaycan Türkçesinde ne de Türkiye Türkçesinde böyle bir kelime bulunmaktadır. *Gibi* edatının Anadolu'nun bazı bölgelerinde *kibi* şeklinde kullandığı bilinsə de Refilî'nin şiirine bu edatın şiveden geçmiş olması çok düşük bir ihtimaldir. Şair Türkçede *gibi*, Azərbaycan dilinde ise *kimi* şeklinde olan benzetme edatından farkında olmadan yeni bir kelime türetmiştir.

Şiirde üç kere geçen *dinlemek* fiili, Azərbaycan Türkçesinde sık sık kullanılsa da yer almaktadır. Fakat şiirde *dinlərim*, *dinlərəm*, *dinlər* şeklinde farklı kiplerle kullanılan fiilde Türkiye Türkçesinin etkisi göze çarpmaktadır. Bu sözcüklerde Azərbaycan dilinin gramer yapısı bozulmuştur. Kelimelerin doğru yazımı ise şöyledir:

Azərbaycan Türkçəsi	Mikail Refili
dinləyirəm	dinlərim
dinləyərəm	dinlərəm
dinləyər	dinlər

Şiirde iki kere geçen *bir quruluşuq* ifadesi de Azərbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ayrıca bu kelime şiirde Türkçenin yazı dilindeki haliyle yer almamış, "k" harfi yerine "q" yazılmıştır. Şiirdeki *beyaz*, *mazi*, *rüzgâr* kelimelerinde de Türkiye Türkçesinin etkisi görülmektedir. Burada *beyaz* sözcüğüne dikkat edilmelidir. 1952 yılında Nâzım Hikmet'in ikinci kitabı Azerbaycan'da *Şiirler* adıyla yayımlanmış, Mikail Refili bu kitap üzerine yazdığı bir değerlendirmede çevirmenleri (Süleyman Rüstəm ve Memmed Rahim) Azərbaycan Türkçesine uygun olmayan

18 Azadlıq Radiosu, "Unudulmuş Şair... Mikayıl Refilinin Şeirləri", <https://www.azadliq.org/a/25169304.html> [Erişim tarihi: 24.10.2017].

bazı kelimeleri kullandıkları dolayısıyla eleştirmiştir. Refili'nin örnek verdiği kelimeler arasında *beyaz* da vardır. 1928'de *beyaz* kelimesini kullanan Refili'nin, 1952 yılında Nâzım Hikmet'in Bakü'de basılan kitabında bu kelimenin yer almasını eleştirmesinden, ilk başlarda kendisinin Nâzım'dan etkilendiğinin farkında olmadığı anlaşılmaktadır.

Refili'nin “Ayık Sular”, “Delik Kayıklar”, “Bakü'yü Hatırlarken”, “Bir Serçenin Macerası”, “Fahişe” gibi şiirlerinde de Türkiye Türkçesinin yoğun etkisi görülmektedir. Bu şiirlerde geçen birkaç sözcüğü inceleyelim:

Şiirlerde Geçen Kelimeler ¹⁹	Azerbaycan Türkçesindeki Karşılığı
çıplak	çılpaq
nəhir	çay
martı	qağayı
iz bulmamak	iz tapmamaq
bakdı	baxdı
iştə	-
sandalya	stul
uyumak	yatmaq
kolay	asan
kanat ²⁰	qanat

Şiirlerinin kafiyesiz olmasına rağmen bu kadar güzel olmasını Nâzım Hikmet'in ustalığının en önemli yanı olarak gören Refili, 1936 yılında basılan *Turna*'dan sonra şiir kitabı yayımlamamışsa da²¹ ömrünün sonuna kadar şiir yazmayı sürdürmüştür. Nâzım Hikmet'le sıkı dost olan Refili, ölümünden bir sene önce Nâzım'a iki şiir ithaf etmiştir. 9 Kasım 1957 tarihli bu şiirde Mikail Refili kendisini hâlâ Nâzım Hikmet'in öğrencisi olarak görmektedir:

*Karşımda aksin...
Elimde kalem...
Gözlerimde Moskovada geçen gençliğimizin
solmayan yaprakları.
Sen Nâzım Hikmet'sin
Ben, sade bir öğrencin...²²*

Refili, 1957 tarihli dört dizelik bir başka şiiri yılbaşı gecesinde Nâzım Hikmet'in Moskovadaki evinde yazmıştır:

*Badəmə nur töküür mey kimi sokak^[23]
Oxusun Koroğlu bizə bir arya...
Bu gecə gəlmişəm Nâzımə qonaq,*

19 Kelimelerde düzeltme yapılmamış, şairin kullandığı gibi verilmiştir. “Nəhir”, “bakdı”, “iştə”, “sandalya” gibi sözcüklerin şiirlerde yanlış yazıldığı dikkat çekmektedir.

20 “Bir Serçenin Macerası” şiirinde bu kelime iki defa “qanat”, bir defa ise “kanat” şeklinde geçmektedir.

21 Nazif Ələkbərli, *Mikayıl Rəfil*, s. 63.

22 *Age.*, s. 67. (çev. Ramil Ahmadov; makalenin bundan sonraki kısmında aksi belirtilmediği sürece şiir çevirileri tarafıma aittir.)

23 Azerbaycan Türkçesinde böyle bir kelime yoktur. Kelimenin Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı “küçə”dir.

*Mən ölüm, yoxlama nəbzimi Qalya?*²⁴

Azərbaycan'da hece şiiri dendiğinde akla ilk gelen isim olan Samed Vurgun da (1906-1956), şairliğinin ilk döneminde Nâzım Hikmet'in etkisiyle serbest şiirler yazmıştır. Vurgun, 1929'da yazdığı "Hareket" adlı ilk serbest şiirini Nâzım Hikmet'e ithaf etmiştir:

Hərəkət!

Hərəkət!

Bu gün damarlarımı dolaşan

bu qan

Heç də dünənkinə bənzəmir, inan!

Fəqət mən yenə

enərək gecənin dərinliyində,

Hər gün dolaşdığım ucsuz-bucaqsız,

odsuz, ocaqsız,

Tikanlı çöllərin bir yolçusuyam.

Eşit, ey!

Aradığım şey

Artıq nə eşqdir və nə də hicran.

Bu hiss, həyəcan

qəlbimdən gəlmədi, fikrimdən doğdu:

Hərəkət!

*Hərəkət!*²⁵

Şiir dikkatle incelediğinde Vurgun'un bir yanıyla hece ölçüsüne sadık kaldığı görülmektedir. Bütünüyle Azərbaycan Türkçesine uygun olarak kaleme alınan şiirde içerik yahut kelime dağarcığı konusunda değil, biçimsel açıdan Nâzım Hikmet etkisi görülür. Ancak bu etkinin uzun sürmediğini belirtmek gerekir. Yaklaşık yirmi kadar serbest şiiri bulunan Vurgun, 1940'lı ve 1950'li yıllarda serbest şiir yazarlara karşı cephe alanların öncüsü, yeni hece kuşağının lideri olmuştur. Hecenin öncüsü sayılan bir şairin, Nâzım'ın şiirinin çekim gücünde şiirler yazdığı göz önünde bulundurulduğunda, diğer şairlerin de bu yoldan geçtiğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Mikail Refili, "Serbest Şiir Hakkında İlk Söz" başlıklı yazısında bunun altını çizmiştir: "[19]27 yılının yarısından sonra edebiyatımız Nâzım Hikmet'in etkisi altında onun manevrasına, onun üslubuna, biçimine ve genellikle bütün sanat ve yaratıcılığına taklit şeklini alır. Hece ölçüsüyle yazan şairlerimiz bile bu etkiden kurtulamamıştı."²⁶

1930'lu yılların başından itibaren Nâzım Hikmet'in Azərbaycan edebiyatında etkisi azalmaya başlamıştır. Hakkında yazılan eleştirel yazılarda "burjuva şairi", "salon şairi" olarak nitelendirilen Nâzım'ın bu yıllarda Azərbaycan basınında hiçbir şiiri yayımlanmaz. Erken yaşlarda ondan etkilenen şairlerin birçoğu şiir yazmayı bırakır, bir kısmı ise yeniden heceye yönelir. Serbest şiir bir tür olarak dışlanır ve tepkilere maruz kalır. Hatta serbest şiir üzerine inceleme yazan eleştirmenler de bu hususta yazı yayımlamaktan vazgeçer.

24 Nazif Ələkbərli, *Mikayıl Rəfili*, s. 68.

25 Səməd Vurğun, *Seçilmiş Əsərləri I*, Şərq-Qərb, Bakı 2005, s. 73.

26 Aslan Kavlak, *Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam*, s. 103.

2. Azerbaycan Şairleri Üzerinde Nâzım Hikmet Etkisi

1950 yılından itibaren Nâzım Hikmet yeniden Azerbaycan basınında gerek şiirleri gerekse hakkında yazılan çeşitli haberlerle gündem konusu olur. Sovyetler Birliği, “Nâzım’a Özgürlük” kampanyasına büyük destek verir, devletin resmi gazetelerinde onun hapisten çıkmasına dair beyanlar yer alır, Nâzım Hikmet’in şiirini öven deneme yazıları, ona ithaf edilen şiirler kaleme alınır.

Memmed Rahim, Zeynal Halil ve Resul Rıza’nın 1950 senesinde Nâzım Hikmet’in hapisane dönemine odaklanan şiirleri yayımlanır. Nâzım’ın hapisten çıkmasına sevinen şair Memmed Rahim (1907-1977), “Nâzım Hikmet Özgür mü?” başlıklı şiirinde ona bazı olayları görmezden gelmesini tavsiye eder, askerliğe çağrılmasının bir bahane olduğunu vurgulayarak Sabahattin Ali’nin gizlice öldürülmesine dair üzüntüsünü dile getirir. Ayrıca 1952’de *İnkılap ve Medeniyet* dergisinde yayımlanan “Hainlere Cevap” şiirinde Nâzım’ın yurttaşlıktan çıkarılmasını eleştirir.

Zeynal Halil’in (1914-1973) Nâzım Hikmet’e ithaf edilmiş iki şiiri vardır. Bunlardan birincisi 1950’de, diğeri ise 1964’te onun ölümünden sonra yazılmıştır. İlk şiiri, “Nâzım Hikmet Hakkında Üç Şiir” başlığını taşır. Bu şiir, üç ayrı şiirden oluşmaktadır: “Zindanda”, “Şairin Dostları” ve “Şair Özgür Bırakıldı”. Bu üç şiirde Nâzım’ın hapse girmesinden özgür bırakılmasına kadar geçen süre anlatılmaktadır. Zeynal Halil, “Zindanda” şiirinde Nâzım’ın tutsak edilmesine bütün dünyanın içerlediğini, fakat bir gün onun hayatı hakkında mücadele destanları yazılacağını ifade eder. İkinci şiiri “Şairin Dostları”nda Nâzım’ın karşısına çıkan engelleri aşmasını, yoluna yılmadan devam etmesini öven şair, onun bu kararlılığının arkadaşları için ilham kaynağı olduğunu belirtir. Üçüncü şiirde ise, serbest bırakıldığı gün, barış isteyen bir gencin hapse girmesi karşısında Nâzım Hikmet’in duyduğu üzüntüyü dile getirir.

Resul Rıza, Nâzım’a ithaf ettiği ilk şiir olan “Şairin Annesi”nde Celile Hanım’ın yüzünü görmese de, böyle bir oğul yetiştirdiği için ona şükranlarını sunmakta ve çok yakında onun serbest bırakılacağını söylemektedir:

*Gelecek, bilirim, o mukaddes gün;
Kara zindanlarda tutsak gördüğün
Zulmet perdesini kıracak hayat
Oğlun duracaktır yanında azat.²⁷*

Nâzım Hikmet 1957 yılında Bakü’ye geldiğinde ona olan sevginin yeniden şiirlere yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde Novruz Genceli’nin “Oğluma Cevap”, Bahtiyar Vahabzade’nin “İlk Kitabın”, Teyyub Gurbanov’un “Müjde”, Tofig Bayram’ın “Nâzım Hikmet’e”, Medine Gülgün’ün “Nâzım Hikmet’e”, Fikret Sadık’ın “Oğul Hasreti”, en çok dikkat çeken şiirler arasında yer alır. Bu şiirlerde Nâzım Hikmet’in hayatının farklı yönleri kaleme alınmıştır. Örneğin Tofig Bayram, Nâzım’ın saçlarına erken yaşta aklar düşmesine; Teyyub Gurban, yeniden dost eli Bakü’ye

27 Age., s. 146.

gelmesine; Bahtiyar Vahabzade, ilk kitabının Azerbaycan'da yayımlanmasına; Fikret Sadık, oğlu Memet'in hasretine; Medine Gülgün, tanışmalarına odaklanır.

Nâzım Hikmet üzerine en çok şiir yazan şairlerden biri, Neriman Hasanzade'dir. Hasanzade, onun şairliğinden çok kişiliğinden etkilenmiş, oğluna Nâzım ismini vermiştir. "Nâzım Hikmet" (1958), "Yarın Gelecekti" (1960), "Siz Mutlusunuz" (1960), "Nâzım Şiir Okurdu" (1960), "Karadeniz Sahili" (?), "Nâzım Hikmet Hikâyesi" (1960) şiirlerinde Hasanzade, Nâzım Hikmet'le yaptığı görüşmelerden aklında kalanları konu etmiş, Nâzım'ın şiir okumasını ve Azerbaycanlı şairlerle konuşmasını aktarmıştır.²⁸

1963'te Nâzım Hikmet'in ölüm haberi Azerbaycan basınında duyurulmuş, birçok edebiyatçı anı kitaplarında bu haber karşısında nasıl sarsıldıklarını anlatmışlardır. Vilayet Rüstemzade ve Süleyman Rüstem de, Nâzım'ın ölümünden sonra yazılar kaleme almıştır. Şairlerin üzüntülerinin şiirlerine yansıdığını görülmektedir. Aynı yıl dergi ve gazetelerde bu acı kayıp üzerine çeşitli şiirler yayımlanmıştır. Bunlar arasında nitelik açısından en kayda değer olan, Neriman Hasanzade'nin "Bilseydim" şiiridir:

*Hiç bilmezdim
ölümüne
bugün şiir yazacağımı.
Bilseydim son gidişin olduğunu
yanımda fazla tutardım seni.
Bilseydim ebediyen ayrıldığımızı
sarılırdım o gün sana.
Kollarımın arasında tutardım,
gözlerimin akında, karasında saklardım.*²⁹

Hasanzade'nin 1965'te yazdığı "Türk Dizesi" şiirinde de, Nâzım'ın ölümünü işlediği görülür. Şiirde Nâzım'ı son yolculuğa uğurladıkları güne gönderme yapan şair, son dizelerde mezarının diğerlerinden farklı olduğunu ifade etmekle vatanından uzak düşmüş Nâzım'ın Moskova'daki mezarlıkta yalnız olduğuna dikkat çekmektedir:

*Mezarlık, yambalı^[30] bir Rus şiiridir,
Serbest Türk dizesi, senin mezarın...*³¹

Yukarıda 1950'de yazdığı bir şiirinden bahsedilen Zeynal Halil, 1964 yılında "Nâzım'ı Hatırladım" şiirini yazar:

*Karadeniz!
Karadeniz!
Sen dalgalı... ben perişan...
İki beden bir canız biz,
Dayanılr gibi değil:*

28 Bk. Nəriman Həsənzadə, *Seçilmiş Əsərləri I*, Prometeyin Kitabxanası, Bakı 2010, s. 671-680.

29 Nəriman Həsənzadə, *Seçilmiş Əsərləri I*, Şərq-Qərb, Bakı 2004, s. 137-138.

30 Kısa ve uzun hecelerin tekrarından oluşan Rus şiir biçimi.

31 Nəriman Həsənzadə, *Seçilmiş Əsərləri I*, Prometeyin Kitabxanası, Bakı 2010, s. 679.

*Sen Nâzım'sız, ben Nâzım'sız.*³²

Memmed Araz (1933-2004), 1971'de kaleme aldığı "Nâzım'a Türkiye Armağanı" başlıklı şiirde Nâzım Hikmet'in Moskova'daki mezarına Türkiye'den toprak getirilmesini konu edilmektedir:

*Bir kalp ki
Dünyanın şiir-sanat limanlarına
Kırk sene, kırk sene Türkiye yükü boşalttı!
Bir kalp bir ülke yarattı,
Sonuçta ne kaldı şaire? –
Bir avuç toprak!
O da mezarına kismet oldu!
Duyuyor musun, Anadolu?
Mezarına kismet oldu...*³³

Nâzım Hikmet dendiğinde Azerbaycan okurunun ilk olarak aklına gelen üç dört şiirden biri, "Ceviz Ağacı"dır. Bu şiire nazire olarak Resul Rıza "Gülhane Parkında Bir Ceviz Ağacı Var" (1970) şiirini yazmıştır:

*Sen bir ceviz ağacıydın
Gülhane parkında.
Minareler karşında,
Minareler arkanda.
Baharlarda boylanıp
Bakardın Boğaziçi'ne.
Bazen polis gölgesi düşerdi
Gülhane parkının
Duvarına, kerpicine.
Yaprakların: Ellerin
Parlardı
Işıl ışıl.
...Aradım ceviz ağacını
Gülhane parkında.
"Kurudu" dediler.
Kurudu o günden ki
Nâzım'ı
Yer üstünden
Yer altına göçürdüler.*³⁴

Resul Rıza, Nâzım'a ithaf ettiği şiirlerin birçoğunu "Çınar Altında" başlığı altında toplamıştır. 1970'te yazdığı "Çınar Altında" şiirinde sadece Nâzım Hikmet'e değil, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Yahya Kemal, Rıza Tevfik ve Ahmet Haşim'e de gönderme vardır:

*Çınar baba!
Hani Fikret?*

32 Zeynal Xəlil, *Seçilmiş Əsərləri*, Öndər Yayınları, Bakı 2004, s. 55.

33 Məmməd Araz, *Seçilmiş Əsərləri I*, Lider Yayınları, Bakı 2004, s. 121.

34 Anar, *Kerem Gibi*, s. 305-306.

*Hani Namık?
Ahmet Haşim,
Yahya Kemal,
Rıza Tevfik hani?
Nice gördün,
Bu devranı?
Hani şiir meclislerin?
Hazin sohbetler, o kavgalar?
Bir gök gözlü genç de vardı.
Sık sık burada susardı,
Gelip bir köşede dururdu.
Ne yapmıştı sana,
O mavi gözlü çocuk?
Bursa zindanında
Yılları yıllara bağlayanda,
Ulu çınar.³⁵*

Nâzım Hikmet'in 1950'den sonraki şiirlerinde vatan hasretiyle beraber oğlu Memet'i de özlediği, ona şiirler adadığı bilinmektedir. Nâzım Hikmet bir şiirinde oğluna "*Karşı yaka memleket / Sesleniyorum Varna'dan / İştıyor musun Memet, Memet*"³⁶ diye seslenir. Onun sesinin Resul Rıza'nın şiirinde yankılandığı görülür:

*Ufukta gök gözlerin sarı hasreti.
Sayfalarda yaralı kalbin muhabbeti.
Mehmet ders okuyor
Lehistan'ın başkentinde.
Şekerim, kardeşim, üstat!
Bir daha çağırma,
Çağırma Memet'i!³⁷*

Resul Rıza'nın "Burada Bir İnsan Ölmüş", "Ulu Şair", "Saman Sarısı" şiirlerinde de Nâzım'ın hayatı, mücadelesi, arkadaşlığı işlenmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Nâzım Hikmet, Resul Rıza'nın şiirleri üzerine "Dostum Resul Rıza", "Aydındır Şiirin Dili", "İkinci Nefes" gibi denemeler kaleme almıştır.

1960'lı yıllarda yazılan Nigar Refibeyli'nin "İnsanoğlu", Süleyman Rüstem'in "Nâzım Yine Denizdedir", Mirvarid Dilbazi'nin "Nâzım Hikmet" şiirlerinde de şairin ölümü nedeniyle duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Ayrıca 1970'li 1980'li yıllarda yazılan Vagif Semedoğlu'nun "Nâzım Hikmet'e", Tofig Melikli'nin "Nâzım Hikmet", Fikret Koca'nın "Nâzım Hikmet'e", Halil Rıza Ulutürk'ün "Güneşi İçenlerin Türküsü" (1979) şiirleri, Nâzım Hikmet'e ithaf edilmiştir. Son otuz yıl içinde ise yirmiden fazla şiirde Nâzım portresi çizildiği görülmektedir. Örnek olarak, Sabir Rüstemhanlı'nın "Nâzım Hikmet Yolu", Vaqif Behmenli'nin "Dünyayı Çocuklara Verdik"

35 Rəsul Rıza, *Seçilmiş Əsərləri I*, Önder Yayınları, Bakı 2005, s. 247-248.

36 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler 6*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 125.

37 Anar, *Kerem Gibi*, s. 310.

(1982), Memmed Aslan'ın "Nâzım Yangısı", Ağasefa'nın "Nâzım'ın Kalbi Toprakta Değil", Tofiq Abdin'in "Nâzım Hikmet'e", Kabil'in "Nâzım Hikmet'e" (1985), Fikret Sadık'ın "İstanbul Kuş Bakışıyla" (1995), Ağşin Babayev'in "Selam, Nâzım", Fikret Koca'nın "Kıyamet Ne Güzel Şeydir" (2002) şiirlerini göstermek mümkündür.

Sonuç

Azerbaycan edebiyatında 1927-1928 yıllarına kadar çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış serbest şiirler, tam anlamıyla serbest şiir tanımına uygun gelmemektedir. Şairlerin, ilk kalem tecrübeleri olan bu şiirlerde sık sık kafiye kullandıkları dikkat çekmektedir. Aynı zamanda 1920'lerin başında Azerbaycan'da serbest şiire karşı sert bir tavır vardır. Nâzım Hikmet'in 1927-1928 yıllarında Azerbaycan basınında arka arkaya şiirlerinin yayımlanması, bu algıyı biraz değiştirmiştir. Nâzım Hikmet'le aynı estetik görüş içinde olan Ali Nâzım, Mikail Refili gibi şairler, ondan ilham alarak serbest şiir yazmaya devam etmişlerdir. Mikail Refili, ölümünden bir yıl önce yazdığı şiirde Nâzım Hikmet'i hâlâ kendisinin üstadı kabul ettiğini belirtmiştir. Nâzım Hikmet hem sanatı hem de kişiliğiyle Azerbaycan şairlerini derinden etkilemiştir. Bu, ileride hece şiirinin ustaları sayılacak Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Memmed Rahim gibi şairlerin sanat anlayışlarının erken döneminde serbest şiir kaleme almalarından ve bu şiirlerin çoğunu Nâzım Hikmet'e ithaf etmelerinden anlaşılmaktadır.

1950'li yıllarda Azerbaycan edebiyat çevrelerince yeniden hakkında en çok konuşulan şair olan Nâzım Hikmet, bu defa yaşam öyküsü ile şairlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Önce 1950'de Resul Rıza, Zeynal Halil, Memmed Rahim şairin serbest bırakılmasına dair şiirler yayınlamışlar, ardından dönemin birçok ünlü şairi Nâzım Hikmet'in uzun süre hapiste kalmasını, yurttaşlıktan çıkarılmasını eleştiren şiirler kaleme almışlardır. Bazı şairler Nâzım'ın oğlu Memet'e ve Türkiye'ye hasret kalmasını şiirlerinde işlemiştir. Resul Rıza başlangıçta büyük ölçüde Nâzım'dan etkilenerek Azerbaycan şiirinde ilk özgün serbest şiirlerini kaleme almıştır.

1963 yılında Nâzım Hikmet'in ölümü onunla arkadaşlık eden Azerbaycan şairlerini derinden sarsmıştır. Bu acı kayıp üzerine birçok şiir yazılmış, 1970'li ve 1980'li yıllarda yazılan şiirlerde Nâzım'ın ölümünden seneler geçmesine rağmen unutulmadığı görülmüştür. 20. yüzyıl Azerbaycan şiiri incelediğinde hem hayatı hem de sanatıyla, şairleri Nâzım Hikmet kadar etkilemeyi başaran bir edebiyatçı olmadığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, Azər, *20'li İllərdə Ədəbiyyatımız və Nazım Hikmət*, Ədəbiyyat və İncəsənət, Bakı 1981.
- Anar, *Kerem Gibi*, Bengü Yayınları, Ankara 2009.
- Araz, Məmməd, *Seçilmiş Əsərləri I*, Lider Yayınları, Bakı 2004.
- Babayev, Ağşın, *Nəzım və Azərbaycan*, Zeus Kitabevi, İzmir 2012.
- Babayev, Ağşın, *Nəzım Hikmət Qalaktikası*, Elm və Təhsil, Bakı 2016.
- Ələkbərli, Nazif, *Mikayıl Rəfil*, Qartal, Bakı 1998.
- Guliyev, Mustafa, "Yeniyyətmələr", *İnqilab və Mədəniyyət*, 9, (1928), s. 20-31.
- Həsənzadə, Nəriman, *Seçilmiş Əsərləri I*, Şərq-Qərb, Bakı 2004.
- _____, *Seçilmiş Əsərləri I*, Prometeyin Kitabxanası, Bakı 2010.
- Kavlak, Aslan, *Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Nəzım, Ali, "Güneşi İçeriz... Güneşleniriz", *İnqilab və Mədəniyyət*, 6, (1928), s. 11-14.
- _____, "Proleter Edebiyatında İçerik və Biçimə Dair", *İnqilab və Mədəniyyət*, 8, (1928), s. 29-36.
- Ran, Nəzım Hikmet, *Yeni Şiirler*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Yeni Şiirler 6*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Refil, Mikayıl, *Sənən Təbəssüm Ölən Bir Ulduzdur*, Azər nəşr, Bakı 1997.
- Rıza, Resul, *Seçilmiş Əsərləri I*, Öndər Yayınları, Bakı 2005.
- Vurğun, Səməd, *Seçilmiş Əsərləri I*, Şərq-Qərb, Bakı 2005.
- Xəlil, Zeynal, *Seçilmiş Əsərləri*, Öndər Yayınları, Bakı 2004.

Elektronik Kaynak

- Azadlıq Radiosu, "Unudulmuş Şair... Mikayıl Refilin Şeirləri", <https://www.azadliq.org/a/25169304.html>
[Erişim tarihi: 24.10.2017].